

Alin-Mihai Gherman

**CÂTEVA OBSERVAȚII DESPRE *PRAVILA ALEASĂ*
A LUI EUSTRATIE LOGOFĂȚUL**
(Ms. 41 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române)

Păstrată în două copii, ambele din secolul al XVII-lea, una în colecția de manuscrise românești a Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române sub cota ms. rom. 41¹ și alta la Biblioteca Academiei Române sub cota ms. 1476, *Pravila aleasă* a lui Eustratie Logofățul² a intrat prea puțin în atenția cercetării filologice. Lipsa de interes se datorează și unei confuzii create de editări anterioare ale altor texte sub același titlu³, dar și faptului că cercetarea celor două manuscrise

¹ Păstrat inițial în colecția lui Timotei Cipariu, apoi în Bibliotecă Centrală din Blaj.

² Titlul complet este: *Pravilă aleasă, scoasă și tocmită și dentru multe svinte scripturi cercată și găsită, carea de toți preaînțelepții și bunii credincioși iaste cinstită și priimită, pentru că îndeamnă pre toți pravoslavnicii spre cunoștința vieții și celor nedepriș (sic!) cu tocmala creștinătății, tuturor le arată în toate fealiurile calea pocăinții și celora ce pre ceastă lume poftesc să lăcuiască de toate pre voie, le spune cum la ceaea de apoi vor să fie sufletele lor la mare nevoie și pentru îndrăznire să vor aduce pre sine la mare perire și cu nesocotința vor să-ș piardză toată nevoița, pentru că ceia ce nu vor îmbla pre urma cestora dumnedzăiești învățături, aceia vor să fie ca o turmă de oi fără de păstori, cum scrie și Svânta Evanghelie: „Că oile ceale de turmă înțeleg și cunosc glasul păstoriului său”*. Printre studiile dedicate *Pravilei alese*, menționăm: I. Bianu, *Un manuscris de la 1632 al lui Eustratie*, în „Columna lui Traian”, 2, 1982, nr. 4–5, p. 210–217; I. Peretz, *Le code d’Eustratie (1632)*, în „Revue de Roumanie”, 1 (1910), nr. 3, p. 379–388; I. Licea, *Studii și cercetări*, Galați, 1933, p. 3–50; St. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*. I. *Izvoadele*, Vaslui, 1937, p. 163; V. Grecu (= P.P. Panaitescu) *Byzantinischen Quellen zu der rumänischen Gesetzbüchern aus der Jahren 1646 und 1652*, în RESEE, 3 (1965), p. 253–269; Lucian Predescu, *Contribuție la viața și opera lui Dragoș-Eustratie Logofățul*, în „Glasul bisericii” 28 (1969), nr. 9–10, p. 1027–1069; Ion Rizescu, *Considerații filologice și lexicale asupra „Pravilei” lui Eustratie Logofățul („Pravila aleasă”)*, în *Studii de limbă literară și filologie*, I, București, 1969, p. 295–315; Alexandra Roman, *Considerații filologice asupra „Pravilei alese” a lui Eustratie Logofățul BAR – ms. rom. 1476*, în LR, XXII, 1973, nr. 3, p. 259–270; Alin-Mihai Gherman, *Profil cultural. Eustratie Logofățul*, în *Un veac de aur în Moldova (1643–1743)*, București-Chișinău, Editura Fundației Culturale Române, Editura Știința, 1996, p. 135–164.

³ O confuzie a produs, de exemplu, ediția lui Gh. Sion, *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voievod și domnul Țării Moldovei*, publicată la Botoșani în 1875, care a transcris relativ corect textul tipărit în 1646, evidențiind cu litere grase numele lui Eustratie Logofățul: „După tocmala și nevoița măriei sale, domnului, datu-s-au învățătură și mie, mai mic și nice de o treabă a măriei sale rob, **Eustratie biv-vel-logofăt**, de am scos aceste pravile și le-am tălmăcit din scrisoare grecească pre limba românească, ca să poată înțelege toți”;

LR, LX, nr. 1, p. 69–76, București, 2011

s-a făcut independent, generalizându-se concluziile din investigarea unuia din cele două manuscrise.

Deși textul a fost cunoscut încă din secolul al XIX-lea prin semnalările lui Timotei Cipariu și Ion Bianu, investigarea sa a fost târzie și incompletă, poate și datorită faptului că Eustratie Logofătul este considerat îndeobște o personalitate minoră a culturii noastre, din cauza celebrei liste aparținând lui Miron Costin a scornitorilor „basnei” cu tâlharii Romei, atât de violent respinse, reluate ulterior de Ion Neculce și Dimitrie Cantemir.

Nici manuscrisul clujean, nici cel aflat în posesia Bibliotecii Academiei Române nu sunt însoțite de o dată explicită a redactării lor. Din moment ce ms. 1476 de la BAR datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁴, Alexandra Roman considerând că ambele manuscrise sunt copii ale traducerii originale făcute de Eustratie Logofătul, ne vom opri în cercetarea noastră doar asupra ms. rom. 41 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, în situația în care, spre deosebire de ms. BAR. 1476, el este mai complet, datat fiind de majoritatea cercetătorilor ca anterior anului 1632.

Cel mai des citat este manuscrisul clujean, datorită însemnării de mare interes pentru biografia lui Varlaam, redactată în slavonă, pe versoul filei 350 și care, în traducere românească, sună: „1632, luna lui septembrie 23 zile, duminică, s-a hirotonit Varlaam, mitropolit al Moldovei, citindu-se evanghelia duminicii întâi de la Luca, glava 5: «Și a stat Iisus lângă lacul Ghenizaretului...». Și în acea zi a predicat Meletie Sirigul, marele dascăl din Creta”.

Însemnarea a fost privită de cei mai mulți cercetători ca o notație de posesor sau cititor al manuscrisului, ceea ce i-a îndreptățit să considere textul ca fiind redactat înainte de 1632; privită cu atenție, ea se dovedește a fi una contemporană cu evenimentul, menționând o serie de detalii (în special calendaristice) care nu puteau fi reținute decât de un contemporan. Singurul care se deosebește de această interpretare, Radu Constantinescu⁵, consideră că nota este redactată în slavonește și nu este o simplă însemnare de scrib, ci „o amintire a unui eveniment de seamă, cu aer de cronică”; se știe, de altfel, în ce măsură a contribuit Eustratie Logofătul, prin asemenea note istorice, la reelaborarea cronicii lui Ureche, alcătuite multă vreme

interpretarea lui Gh. Sion a fost preluată și de N. Bujoreanu, în *Colecțiune de legiuiri românești*, vol. III, partea a 1-a, București, 1885, fiind reluată în multe studii de istoria dreptului, dar și în cercetări filologice. Din păcate, aceasta a fost preluată și în Bibliografia *Dicționarului limbii române* (DLR), prelungindu-se și mai mult confuzia. De altfel, formularea din *Pravilele împărătești* este foarte asemănătoare cu cea pe care o găsim în manuscrisul *Pravilei alese*: „Dup-acea și eu, un păcătos și mai neînțelegătoriu de toți, râvnind urma învățaturii și neagiungând cu firea, m-am apucat de-am scos această cinstită carte de pre limba grecească pre această limbă ce să chiamă acmu rumânească, luând izvod de la multe fealiuri de limbi, carii, vădzând ei scădeare și împuținare întru toate lucrurile înțelepciunii, după tocmala lumii și după cumpăna vremii, cunoscând că vin toate spre svârșit, au scos toate adâncurile și meștersugurile cărților, de le-au arătat la vedeaie tuturor, ca să cunoască și cei mai proșși și neînvățați” (p. 349v–350f).

⁴ Alexandra Roman, *op. cit.*

⁵ *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor (1340–1640)*, București, 1984, p. 199.

după săvârșirea faptelor amintite. Nu am întâlnit nici o altă asemenea însemnare care să menționeze retrospectiv atâtea detalii, care nu puteau fi reținute decât de un contemporan; de asemenea, niciuna din intervențiile lui Eustratie Logofătul în *Letopisețul* lui Ureche nu conține menționări la fel de detaliate ale unui eveniment istoric, cu atât mai puțin ale unui eveniment religios.

Manuscrisul clujean a fost redactat într-un grai din nordul spațiului daco-român, având, printre altele, următoarele trăsături fonetice⁶:

a) prezența sistematică, în cuvinte de origine latină, a lui *ğ* (*agiunge, agiuns, agiutoriu, batgiocură, gios, giuca, giucătoriu, giudeca, giudecător, giudeț, giumătate, giungheare, giungheat, giura, giurământ, giurui, giuruință, joc, împregiurat, încungiurat, pregiurul*) și a fonetismelor cu *dz* (*audză, audzi, cadză, cădzuți, cinci-sprezece, creadză, credzute, doadzeci, dumnedzâesc, dumnedzâire, Dumnedzâu*⁷, *dzeastre, dzi, dzice, dzua, îndireptadză, nescădzut, piardză, șadză, vădzut* etc);

b) răspândirea atât a labialelor durificate cât și a celor moi: *galbăn, să margă, tocmală, tocmăște – galbeni, să meargă, meargem, tocmeală, tocmeăște*;

c) alternanța lui *ș* dur cu *ș* moale: *săvârșască – poslușească, săvârșească*;

d) utilizarea pronumelui reflexiv de persoana a treia exclusiv la forma cu *s* dur: *să să creadză, să cuvine, să dzice* etc.

Pravila aleasă și *Cartea românească de învățătură* (1646) sunt două texte complementare. Primul cuprinde textul dreptului bisericesc, în timp ce textul tipărit din *Pravilele împărătești*, la tălmăcirea căreia Eustratie a contribuit în aceeași măsură, conține doar textul dreptului laic⁸. Cu siguranță, *Pravila aleasă* a stat la dispoziția mitropolitului Varlaam în momentul tipăririi lucrării *Șapte taine* (Iași, 1644), fapt evidențiat încă de la Timotei Cipariu, tipăritura preluând în mod evident porțiuni din textul manuscrisului⁹.

⁶ Un bun studiu asupra lexicului juridic al textului a realizat I. Rizescu, *op. cit.*, p. 295–315.

⁷ La 468 de ocurențe cu *Dumnedzâu*, am întâlnit doar 2 forme *Dumnezâu*, care par mai curând a fi greșeli de scriere.

⁸ Spre deosebire de *Pravila de la Govora* (1640) și *Îndreptarea legii* (1652) tipărite în Țara Românească, care cuprind ambele secțiuni.

⁹ Astfel, în *Pravila aleasă*: „Pentru toți ceia ce au hirotonie asupra lor, vlădici, popi, diaconi, țârcovnici, în ce chip li să cade să fie pravila besearicii 97 Cap. (Ioan Postnic): Toți ceia ce să țin pregiur svânta besearică, carii sânt închinați de bună voia lor să-i slujască cu dreptate și cu toată usârđia, cu cuviință iaste și cumu să cade acestora tuturor, nicedănăoară în viața lor să nu lipsească slujba besearicii, ce să dzice vecernia, itrosul, ceasurile, polonoștința și altele, să fie deplin, după cum au lăsat învățătură svinții părinți și după cuvântul lui David: «De șapte ori într-o dzi te laud, Doamne»; iară cuiva dintr-aceștia de le va lipsi slujbă, să aibă canon după voia arhiereului carele le va fi lor cap” (p. 82^v–83^f), în timp ce în *Șapte taine* textul sună aproape identic: „GLAVA 5 Pentru toți ceia ce au hirotonie asupra lor, vlădici, popi, diaconi, țârcovnici, în ce chip li să cade să fie pravilele besearicii. (Ioan Postnic): „Toți ceia ce să țin pregiur svânta besearică, carii sânt închinați de bună voia lor să slujască cu dreptate și cu toată osârđia, cu cuviință iaste și cum să cade acestora tuturor, nicedănăoară în viața lor să nu le lipsească slujba besearicii, ce să dzice vecernia, itrosul, ceasurile, polonoștința și alte toate să fie deplin, după cum au lăsat învățătura svinții părinți și după cuvântul lui David: «De șapte ori într-o dzi te laud, Doamne». Iară cuiva dentr-aceștia, de le va lipsi, să aibă canon după voia arhiereului, ce să dzice carele le va fi lor cap” (p. 122–123).

Nu s-a observat că primele 8 file, care conțin o scară incompletă a cuprinsului *Pravilei alese* (din cele 359 de capitole ale acesteia sunt consemnate doar capitolele de la 29 la 324) sunt redactate pe o hârtie diferită decât restul manuscrisului și sunt scrise de aceeași mână cu cea care a notat însemnarea despre întronizarea lui Varlaam (pentru moment bănuim că este vorba de mâna lui Varlaam înaintea urcării sale în scaunul mitropolitan). Acest lucru înseamnă așadar că scrierea acestor 8 file și a însemnării este ulterioară scrierii restului manuscris, anul 1632 devenind data *ante quem* a copierii întregului manuscris¹⁰.

O comparație a scrisului din primele 8 file și din însemnarea finală cu facsimilele care ne-au stat la dispoziție cu scrisul mitropolitului Varlaam arată asemănări frapante, dacă nu chiar o identitate a trăsăturilor scrierii. Ținând cont de faptul că mitropolitul l-a avut la dispoziție și l-a folosit în momentul tipăririi lucrării *Șapte taine*, găsim un motiv în plus să credem că el aparține învățatului ierarh.

Manuscrisul cuprinde 350 de file, ultima fiind redactată doar pe recto-ul ei. Dintre acestea, doar primele 8 file sunt scrise cu cerneală maronie, prezentând evidente asemănări cu scrisul însemnării slavone despre instalarea mitropolitului Varlaam. Restul manuscrisului, redactat de altă mână, apelează la o scriere festivă, care imită caracterul slovelor tipărite, folosind cerneală neagră în text și roșie în titluri, și este textul propriu-zis al *Pravilei alese*.

Între limba filelor 1–8 pe de o parte și limba celui care a scris restul textului, constatăm deosebiri marcante. Cel care a redactat acest cuprins vorbea un alt grai decât cel al lui Eustratie, grai asemănător sau identic cu cel pe care îl folosește Varlaam în *Carte românească de învățătură*.

Limba acestei secvențe de text se distinge prin câteva elemente:

a) palatalizarea lui *f* la *h* în formele verbului *a fi*. Astfel, titlul capitolului 29 din textul manuscrisului sună: *La giudeț să n-aducă nime martur eretic, nice om de altă leage, nice să să poată creade un om sânșur, macar fie și om de cinst, ce doi*

¹⁰ Așa îl datează Timotei Cipariu în *Crestomatia seau analecte literarie*, Blaj, 1858, p. 31: „Altă carte este „Pravila besericească”; precât știm nu s-a tipărit, iar scrisă a fost cel puțin la a. 1632, cum arată un manuscris ce-l avem înaintea noastră și, așa, cu zece ani înainte de cea dintâi carte românească [N. N.: tipărită] în Moldova”. Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 39, datează manuscrisul cca. 1632; la fel catalogul manuscriselor românești al Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române. Pentru 1632 optează și I. Peretz. I. Rizescu optează pentru ante 1632. Datarea a fost acceptată și de Alexandra Roman, I. Predescu, V. Grecu (=P. P. Panaitescu), unii dintre ei aproximând cca. 1640. Singurul care plasează mai târziu redactarea manuscrisului este Radu Constantinescu, în *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor (1340–1640)*, București, 1984, care spune: „Examinând la rândul nostru ms., am putut vedea două filigrane care prezintă analogii foarte marcate [N.N.: dar nu identice, deci cercetarea filigranelor rămâne încă deschisă unei viitoare investigații mai precise] cu tipurile Nikolaev 181 din 1640 și 183 din 1641. Alcătuită așadar îndată după 1640, dar înainte de 1644, când Varlaam tipărea *Șapte taine*, *Pravila* lui Eustratie Logofătul iese din cadrul cronologic fixat de noi”.

sau trei, iară de vor fi niscare ocără, să fie 5 marturi¹¹ în timp ce în scara manuscrisului este: *Pentru marturi, cum și câți trebuiesc să hie*¹². La fel, capitolul 73, care are în corpul textului forma: *Pentru cela ce vrea să să preoțească, în ce chip trebuie să fie*¹³, în timp ce în cuprinsul de la începutul manuscrisului este: *În ce chip trebuie să hie cela ce va să să preoțască*¹⁴. Tot astfel, formele *vor fi, să fie, va fi, va fi preoțit, va fi uitat, fiecă* etc. au drept corespondent în primele 8 file: *vor hi, să hie, va hi, va hi preoțit, va hi uitat, hieca* etc.

b) față de formele prepozițiilor *prespre, den, dentru* etc. întâlnite în text în primele 8 file, nu întâlnim în restul textului decât *preste*¹⁵, *din*¹⁶, *dintru*¹⁷ etc;

c) în majoritatea cazurilor, în locul cuvântului *cucon* se folosește cu predilecție *prunc*¹⁸ (deși întâlnim folosirea incidentală a acestuia și în cuprinsul primelor file);

d) sistematic, genitivul substantivelor feminine de declinarea întâia este, la forma articulată, în primele 8 file, în *-ei* (*besericei, muierei, slujnicei* etc, față de *besericii*¹⁹, *muierii*²⁰, *slujnicii* etc. din restul textului);

e) folosirea formei *strein* în loc de *striin*²¹,

f) utilizarea formei *amăruntul* în loc de *amănuntul*;

g) preferința pentru forma *leturghie* în loc de *liturghie*, folosită sistematic în restul textului²²;

h) folosirea doar a formei *logodnă* în locul perechii sinonimice *logodnă și logodință* întâlnite în restul textului²³;

i) în primele 8 file întâlnim atât *neam* cât și *semenție* cu sensul de „înrudire”, în timp ce în restul textului nu se folosește decât *semenție*²⁴;

j) folosirea pronumelui *niscare* doar cu sensul de „ceva”, față de sensul de „cineva, ceva” al aceleiași pronume din restul textului. În primele 8 file este folosit și pronumele nehotărât *neștine*, necunoscut în restul textului;

k) folosirea preferențială a verbului *a tămădui* în loc de *a vrăciui*²⁵.

¹¹ p. 35^v–36^r.

¹² p. 1^r.

¹³ p. 74^r.

¹⁴ p. 2^v.

¹⁵ În *Cazania lui Varlaam* întâlnim 26 de atestări a lui *prespre* față de 46 de atestări ale lui *preste*.

¹⁶ La Varlaam 19 *den* față de 942 *din*.

¹⁷ La Varlaam 6 *dentru* față de 181 *dintru*.

¹⁸ La Varlaam: 23 *cucon* față de 62 *prunc*.

¹⁹ La Varlaam: 26 *bisearcei* față de 2 *bisearceii*.

²⁰ Varlaam preferă forma *muierei*.

²¹ La Varlaam întâlnim doar forma *strein*.

²² La Varlaam: 2 *leturghie* față de 9 *liturghie*.

²³ La Varlaam nu am întâlnit forma *logodință*.

²⁴ La Varlaam: doar *neam*.

²⁵ În *Cartea românească de învățătură* am întâlnit forma *a vrăciui* doar în secvența: „nu ca vracii ce vrăciuesc numai trupul, iară sufletul nu pot, ce ca un domn și vraci adevărat tuturor boalelor noastre vrăciui și sufletul depreună cu trupul”, în restul textului fiind folosit doar *a tămădui*.

Se poate observa că trăsăturile menționate sub punctele **a, d, e, f, h, i, k**²⁶ sunt specifice limbii lui Varlaam în *Carte românească de învățătură*, ceea ce ne întărește supoziția că textul primelor 8 file a fost redactat de mitropolitul Varlaam însuși înaintea urcării sale în scaunul mitropolitan.

Puținii cercetători care s-au oprit asupra manuscrisului *Pravilei alese* nu au observat că între capitolele 237²⁷ și 238²⁸, în secțiunea dedicată gradelor de înrudire și a reglementărilor juridice ale nunții, este intercalat un amplu text explicativ cu titlul *Semenția se împarte în 5: Den sânge, Den doao semenții, Den trei semenții, Den svântul botedz, Den feciorie de suflet*²⁹, care sistematizează cu scheme diferitele situații în care căsătoria se poate sau, dimpotrivă, nu se poate face. Textul este împărțit în mai multe secțiuni subintitulate după cum urmează: *Pentru cuscrie, adecă pentru amestecătura din doo semenții; Pentru a treia semenție; Pentru svântul botedz; Pentru feciorii de suflet; Pentru frăția; Pentru nuntele ceale ce să opresc și fără de semenție*. Spre deosebire de restul *Pravilei alese*, niciuna din

²⁶ De exemplu, am întâlnit în *Cartea românească de învățătură* doar 2 atestări ale lui *văciui*: „nu ca vracii ce *văciuiesc* numai trupul, iară sufletul nu pot, ce ca un domn și vraci adevărat tuturor boalelor noastre *văciui*” față de cele 83 de ocurențe ale lui *tămădui*.

²⁷ Între filele 194^v și 237^f sunt cuprinse 16 texte diferite referitoare la căsătorie: „222: Pentru stepena nuntei, până în câte stepene să suie; 223: Împărțirea semențiilor; 224: Pentru semințiile ce sânt de pugor dentr-un sânge; 225: Pentru a șeaptea stepenă, cum nu pot să să împreune la nuntă; 226: Pentru a opta stepenă ce pogoară den sânge și în câte stepene să cade să să cumenece; 227: Pentru cuscrie, în ce chip să poate găsi stepenele; 228: Pentru numele unchiului, cumu să chiamă în trei chipuri, împărțind care nunte pot să fie și care nu pot fi; 229: Pentru cuscrie, ce să chiamă de pre trei părți de pre seminții; 230: Pentru feciorul cel de suflet ce-l ia omul den strein de-l face fiu sufletesc, până în câte stepene va să pogoare nunta; 231: Pentru finul ce priimește neștine den svântul botedz; 232: Pentru cuconii ce vor fi botedzați de un om, oare cade-să să să împreune cu nuntă?; 233: Pentru semenția svântului botedz, cumu n-are parte la moșie sau la alte rămășițe a nănașului; 234: Pentru robul cel iertat, cum nu-ș va putea lua stăpână-sa să-i fie muiare; 235: Pentru pristavul ce-l va lăsa neștine după moarte ispravnic casii sale, cum nu poate să-i ia fămeaia sau fata să-i fie soție; 236: Pentru slugi și năemiți și păstori să nu-ș ia stăpânele lor; 237: Pentru cimpoiaș sau lăutar sau alt feal de măscăriciu, cine va fi om de besearică, veri fie și sărac, să nu-ș dea fata după unii ca aceia”.

²⁸ 238: Pentru nunta, când va să facă neștine, cumu să cade să fie amândoo obrazele deopotrivă, ce să dzice de o vârstă, după cum scrie pravila; 239: Pentru rândul nuntei, cum nu să cade pre svântul Postul cel Mare ca să să facă, nice o tocmală sau altă legătură”; 240: Pentru nunta cea dintâiu și ce iaste nunta și pentru nunta ce să chiamă cu leage; 241: Pentru tocmala nuntei ce să face fără de blagoslovenia arhierului și fără de alte molitve și svințiri, ce să fac la nuntă; 242: Pentru nunta cea dintâi cum să chiiamă și a doa și a treia așjdere și a patra. Pentru cunoștința acestor fealiuri de nunta a treia și a patra. Luând izvod de la acești svinți ce scrie mai sus, care lucru s-au prilejit de s-au făcut când au fost cursul anilor 6028 de ai (sic!). 243: Pentru feciorii ce să fac den trupul omului de câte fealiuri sânt; 244: Pentru nunta ce să face prespre leage ce canon i să dă să facă; 245: Pentru acela ce va avea țitoare ce să dzice ce va ținea muiare în casa sa fără cununie; 246: Pentru acela ce să va fi cununat cu trei fămei și să va afla una dentr-aceale trei că nu i s-au fost cădzind, ce-au fost nuntă fără de leage; 247: Pentru ceia ce să fac frați de Evanghelie, cum nu iaste întru nemică nice să cade ca să să facă.

²⁹ Textul se află între p. 213^f și 238^v.

aceste părți nu este numerotată, unele dintre ele având și două sau trei subîmpărțiri intitulate *Într-alt chip*³⁰.

Deosebindu-se, pe de o parte, de limba restului *Pravilei alese*, dar și de cea a primelor 8 file, textul se distinge de restul *Pravilei alese* prin următoarele trăsături fonetice, prezentând asemănări (fără a fi identică) cu limba folosită în filele 1–8. Printre trăsăturile fonetice, amintim:

a) palatalizarea lui *f* în verbul *a fi*: *nu poate hi, hi-va, să hie, are hi, să hie, să va hi, n-are hi fost*, este generalizată, dar nu o întâlnim în alte situații (vezi c);

b) tendința mai accentuată decât în restul manuscrisului de pronunțare muiată a consoanelor: *moașea, mătușea, șeșea, șeapte, veară* „verișoară”, *șeșea* etc;

c) această secțiune a fost redactată de cineva care nu cunoștea palatalizarea lui *f*: întâlnim sistematic în cadrul textului forme ca *fiu, fiastru, fie* „fiică”, însă copistul manuscrisului a introdus în decizia situațiilor în care căsătoria era sau nu posibilă formele: *hi-va, nu poate hi*.

Realizat de altcineva decât de Eustratie, dar și de cel care a scris primele 8 file care conțin cuprinsul manuscrisului, fragmentul este și el unul mai vechi, redactat anterior în Moldova, intercalat de copistul manuscrisului ca un fel de explicație suplimentară a capitolelor precedente de pravilă.

Radu Constantinescu³¹ integrează *Pravila aleasă* a lui Eustratie între prelucrările după *Nomocanonul* lui Mihai Malaxos, găsind paralele evidente cu un manuscris grec păstrat la Biblioteca Academiei³². De altfel, în acord cu alți cercetători, el afirmă că tălmăcirea lui Eustratie s-a făcut din grecește și nu din slavonă.

Între capitolele din *Pravila aleasă* cărora nu li se găsește un corespondent direct în manuscrisul grecesc, unul ne atrage în mod deosebit atenția prin amploarea sa, și anume cap. 197: *Tâlcul învățaturii svintei liturghii, arătând lucrurile toate pre-amănuntul*, care se află între paginile 145^v și 166^v. Trebuie să observăm, în mod categoric, că nu suntem în fața unui text de pravilă, ci în fața uneia din primele – dacă nu prima – exegeze liturgice în limba română³³.

Întregul pasaj este tradus din slavonă, fiind independent de restul textului *Pravilei alese*, care a fost tălmăcită din greacă. Toate citatele comentate ale liturghiei sunt în slavonă: „(Diaconul:) *mi ron ѿл помл мѣ*. Aicea învață pre noi când vom face rugă ca să fim cu toții în pace. Deci, dentâi să cade să cearem pacea cea de sus și mântuirea sufletelor noastre. Că așa au dzis Dumnedzău, dentâi să cearem de la

³⁰ În *Îndreptarea legii* (București, Editura Academiei, 1962, p. 196–210), secvența corespunzătoare intitulată *Rudeniile se împart în cinci* nu este nici ea numerotată. De remarcat sunt paralelismele care merg până la identitate ale numelor folosite pentru schemele de înrudire între *Pravila aleasă* și tipăritura de la 1652.

³¹ *Op. cit.*, p. 200–202.

³² Menționând că acesta, deși scris la 1613, se afla încă în Grecia la 1663 și a ajuns în Italia la 1674, deci neputând să fie luat în considerare ca posibilă sursă.

³³ Nu i-am găsit niciun corespondent în *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652.

Svinția sa pace. прѣстѣ и цѣстѣ и проѣ. Dup-acea, să ne aducem aminte de lucrurile svinților, tot pre rând, unul după alalt, și, mai vârtos, să ne fie nedeajde pre Svinția Sa, pre Precista. Și viața noastră cu lucruri bune lui Hristos Dumnedzău să o dăm³⁴.

I. Rizescu, interesat în cercetarea sa doar de terminologia juridică, nu s-a oprit și asupra bogatului lexic slavon, în strânsă legătură cu terminologia religioasă, pe care îl întâlnim în corpul *Pravilei alese*: *agneț, grobnic, herovic, nașcă, oblădui, oglășanie, otpust, otrîțanie, pogrebanie, pominoș, poslușnic, preadlojenie, price-așteanie, priceștui* (dar: *și să să cumenece*), *proșcomideăște, văznesenie* etc.

Cercetarea manuscrisului *Pravilei alese* confirmă câteva dintre concluziile Alexandrei Roman-Moraru³⁵, care stabilea că atât manuscrisul 41 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, cât și manuscrisul BAR. 1476 sunt copii ale traducerii originare făcute de Eustratie Logofătul. În momentul copierii manuscrisului au fost intercalate alte traduceri ale unor texte (juridice sau teologice), care au stat la dispoziția copistului. Dar acest lucru confirmă părerea lui P.P. Panaitescu³⁶ că primele traduceri juridice în limba română s-au făcut în Moldova.

La sfârșitul acestor considerații, suntem convinși că o viitoare editare a *Pravilei alese*, pe care, de altfel, o avem în lucru, va aduce în atenția cercetătorilor un text de mare importanță pentru istoria literaturii, a dreptului și a limbii române.

QUELQUES REMARQUES SUR L'OUVRAGE *PRAVILA ALEASA* (L'ESSENTIEL DU CODE DES LOIS) RÉDIGÉ PAR LE CHANCELIER EURASTRATIE (EURASTRATIE LOGOFĂTUL)
(Manuscrit 41, Bibliothèque de l'Académie Roumaine, Filiale de Cluj-Napoca)

(Résumé)

Un examen attentif du manuscrit appelé *L'essentiel du code des lois* traduit et adapté par le Chancelier Eustratie, révèle que la rédaction du document est antérieure à 1632, lui ou un copiste ayant introduit dans le corps du texte des passages concernant les degrés de consanguinité interdisant ou permettant le mariage.

Varlaam, le métropolit de Moldavie et personnalité de marque dans le développement de la littérature roumaine, semble avoir dressé le contenu du manuscrit.

Mots-clés: *Pravila aleasă*, le métropolit Varlaam, le Chancelier Eustratie, littérature juridique.

Cuvinte-cheie: *Pravila aleasă*, Varlaam, Eustratie Logofătul, literatură juridică.

Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia
str. Gabriel Bethlen, nr.5

³⁴ *Pravila aleasă*, p. 149^{r-v}.

³⁵ *Op. cit.*, p. 259–270.

³⁶ V. Grecu (=P. P. Panaitescu), *op. cit.*